

A VISSZAHATÓ IGEKÉPZŐK NAGYKÖNYI KÖZSÉG NYELVJÁRÁSÁBAN*

SZABÓ JÓZSEF

A nyelvjárási igeképzők tanulmányozása fontos lehet nemcsak a dialektológia számára, hanem a nyelvtudomány egyéb területeinek is. Az igeképzők vizsgálatában nyelvjárásunk igeképző-rendszerét a köznyelvi adatokhoz viszonyítom, de nem feledkezem meg önálló rendszer voltáról sem. Minthogy nyelvjárástörténeti előzményekre adatok hiányában nem tudok kitérni, ezért dolgozatomban az adatok feldolgozása, rendszerezése leíró jellegű.

A képzők hangalakjában megfigyelhető eltérések nagyrészt a község helyi nyelvjárásának hangtani sajátosságaiból következnek. A zárt *ē*-zés erősen tartja magát napjainkban is. A háromalakú igeképzők palatális illabiális változatában mindig zárt *ē* jelentkezik nemcsak a *-kēdik*; *-kēzik* visszaható képzőkben, hanem a *-(e)rég*; *-(e)lég*; *-kēd*; *-dēz(ik)*; *-dēgél* gyakorító és az *-ēdik* mozzanatos ige-képzőkben is. Különbség mutatkozik a képzők köznyelvhez viszonyított megterheltségében, az egyes képzőkkel alkotott származékok mennyiségében. A képzők funkciójában is lehet eltérés. Az *-ódik*; *-ődik* visszaható képzővel pl. sok gyakorító jellegű származék él a nagykönyi nyelvjárásban. A visszaható képzők jelentése általában megegyezik a köznyelvivel. Akadnak olyan belső keletkezésű származékok is, amelyek a köznyelvben ismeretlenek.

Ha a származék jelentése a köznyelvitől eltér, akkor értelmezem: Példamondatot abban az esetben közlök, ha ez az alapszó jelentésének megvilágítása vagy a képző szerepének bemutatása szempontjából szükségesnek mutatkozik.

-ódik, -ődik

a) *Gyakorító jellegűek: árigálódik* 'utcán beszélgetés, pletykálás céljából megállít, megszólít vkit': Pm. *Más sē tud e is, halom (hanem) csak árigálónni, ha kō, ha nēm., áskálódik, babirkálódik* 'hosszasan igazgat, rendezget vmit': Pm. *De sokájjig babirkálóttok avval a bag'gyāvā, hogy jól ájjon., (ē)csalingálódik* 'ritka füvet, gabonát kaszálgat': Pm. *Uan az a buza, hogy abba csak csalingálónnyi lehet., (ē)-*

*Részlet a szerzőnek „Az igeképzés Nagykönyi község nyelvjárásában” c. dolgozatából

csórigálódik 'hosszasan csorgat, öntözget, töltöget vmilyen folyadékot': Pm. Könnyen *csórigálódik ott a pinceajtóba, még ihat is, ha akar.*, *fantazialódik 'hosszasan töpreng, tőri a fejét vmin':* Pm. *Mámég fantazialódik valamibe, mer nagyon cirka-firkát a cēruzávó a papirosonn., finnyákulódik 'többször, gyakran finnyáskodik':* Pm. *De finnyákulódik, miha ü csak mannat enne., fitymákulódik 'többször lekicsinyel', gūzmülódik 'lassan, étvágytalanul eszik':* Pm. *Meddig gūzmülödő még? Ugy észö, miha halat ennē.*, *gyimákulódik 'hosszasan szaggat, cibál vmit':* Pm. *Mit gyimákulóttok avval a kutyávā, majd ēgharapta valamēllikötöket.*, *gyōzkülódik 'sokáig bajlódik, vesződik vmivel':* Pm. *Nē gyōzkülōggy avval a zsákkā, mīngyā segittēk!*, *hāmfázulódik 'többször is himez-hámoz, mellébeszél, takargat vmit':* Pm. *Kérdesztem tüle, hogy van-ē od valami állásféle, de csak nyökögött, hāmfázulódott., (ē)hēbizálódik 'immel-ámmal tesz-vesz, ténfereg':* Pm. *Ehēbizálónnak ott a kocsmā körü, pedig gyūhetnének má., hēccülódik 'többször ugrat, heccel vkit', hōcsikülódik 'erőlködve, ügyetlenül kaszál':* Pm. *Mā réggel uta kaszál, de nēm mēn sēm mire, csak hōcsikülódik., hurculódik 'hurcolgat', izgatulódik 'többször is izgat, nyugtalanít':* Pm. *Minek kō izgatulónnyi állandójann?!, kocolódik 1. 'hosszasan kopácsol':* Pm. *Nē kocolōggy avval a bādoggā!, 2. 'sokáig alkudozik':* Pm. *Ēn nēm kocolóttam, elattam., kōrizsálódik 'kéreget':* Pm. *Még nēm is uan öreg, hogy kōne nekijje kōrizsálónnyi., kunyērálódik 'sokáig könyörög vmiért':* Pm. *Rēggetü estēlig is kunyērálódik ez a kōlök., leskelódik, mōkulódik 'zsörtölódik'* Pm. *De tud mindēnēn mōkulónni., morgolódik, mozgolódik, mujszikulódik 'lassan, sokáig eszik':* Pm. *Még most is odaben mujszikulódik az aptyávā., nyūhülódik 'sokáig vesződik vmivel, nehezen csinál vmit':* Pm. *Mā miuta nyūhülōnnek avval a rédvégge, de még nēm fogyott ē most se., pakulódik, pancsikulódik 'sokáig pancsol':* Pm. *Sokat pancsikulódik ott a vállunā., pōpinyálódik 'hosszasan igazgat, rendezget, csinósít vmit':* Pm. *Óraszám pōpinyálódik avval a bag'gyávā., ragmálódik 'nem tágítva, könyörögve kér':* Pm. *Addig ragmálódott a kislány rajtam, még (míg) attam nekijje két forintot csukoládéra., rakódik, rühülódik 'sokáig vakaródzik':* Pm. *Mit rühülōcc annyit, miha koszozs vōnā?!, rűszikülódik 1. 'sokáig vakaródzik':* Pm. *Nē rűszikülōggyōn má!, 2. 'hozzáér, hozzásimul vkihez, vmihez':* Pm. *Mennyire rűszikülódik itt a lábomná ez a macska., silabizálódik 'lassan, nehézkesen olvasgat':* Pm. *Nēm tud az rēndesen óvasnyi, csak silabizálódik., simfűlódik 'gyakran leszól, lekicsinyel':* Pm. *Min-dig csak simfűlónnyi tud az a keszōcevíca, pedig annā izs van ám ordung., suskálódik 'kifürkész, megszimatol':* Pm. *Nagyon ráér suskálónni, mer ócsōnn akar jó malacod vēnnyi., szēkálódik 'gyakran szakál', tångalódik 'ténfereg, lopja a napot':* Pm. *Mīngyā emēnünk haza, nēm tångalódó itten., tōnülódik 'tanakodik, tünődik':* Pm. *Min tōnülōttök annyira, hogy eszre sē vésztek?, vaszakulódik 'rendezkedik, hosszasan pakol':* Pm. *Mosd vaszakulódok, mer tēnnab vót disznōölēs, aszt nīncs a helin sēmni., viccülódik 'gyakran viccel', virgolódik 1. 'rosszalkodik, csintalankodik':* Pm. *Nē virgolōggyatok itten, gyērēkēk!, 2. 'veszekszik, pöröl':* Pm. *Mámég virgolōnnak,*

biztos bevott az ura. 3. 'veszódik vmivel': Pm. *Né virgológy avval a fávā magad' mingyá segítették!*

b) *Valódi visszaható értelműek: bajmulódik 'bajlódik': Pm. Majnēm délig bajmulóttunk a szotyolávā, mire ehelēsztük., bānkulódik 'bánkódik', cepelódik ~ cipelódik 'nehezen cipel vmit': Pm. Sokat cepelóttam én fiatā korombā., cūhelódik ~ cūhūlódik 'lassan készülódik': Pm. Meddik cūhūlóttok még?, (be)csukódik 1. 'bezárkózik': Pm. Ha gyűttek a végrehajtók, sokan becsukóttak uankor., 2. 'összezárodik': Pm. Estére-keve mindig becsukódik a tulipán is., fészkalódik ~ fészkelódik, (fő) fujódik 'felfúvódik': Pm. Valamid bezabát ez a tehén, attu fujódott fő., (fő)huzódik 'haragra gerjed': Pm. Hama főhuzódik a csökélségékēn is., káculódik ~ kászalódik 'lassan, nehezen készülódik': Pm. Sokájig káculóttok, mire indūnyi lehet., (ē)káculódik 'elveszik': Pm. Má harmaccor káculódott ē a kaszakū, sēhun sē találom., (ki)káculódik 'kievickél, kikeveredik': Pm. Alikság-alik tudot kikáculónnyi belūle, ugy belesüllett a limbuzsba., kōsztūlódik 'készülódik': Pm. Há kōsztūlóttok uan naty fūtyekke?, kūszkölódik 'kūszkódik': Pm. Sokat kūszkölóttam én abba az űdōbe., űkölódik 'hányingere van': Pm. Annaira űkölódott, hogy roz vót néznyi., rágódik 'emésztí magát', sillódik 1. 'betegeskedik': Pm. E is hijába jár orvoshó, mer csak sillódik má évek uta., 2. 'alig ég (lámpa, tűz)': Pm. Nēm akar belegyullannyi ez a fa, csak sillódik, mer biztos telli van ivódvā vize., (oda)szörgődik 'közelhúzódik, közel ül vmihez': Pm. Lāttam, hogy csak odaszörgődött a napā mellē., tengődik ~ tōngődik és vágódik.*

c) *Szenvedő árnyalatúak: adódik, (össze)aszalódik, (e)bitangulódik 'tönkre-megy, elpusztul': Pm. Sok szōma ebitangulódik ott az istállókna, mer nēm törődig vele sēmēllik sē., (be)esapódik, füstülódik, gyürődik, (e)hanyagulódik 'figyelman kívül marad, elfelejtik': Pm. Gondūtam, hogy majd ehanyagulódik a dolog előbb-utóbb., (ki)kapcsolódik 'kikapcsolódik', kezdődik, (e)maszatulódik 'maszatos lesz': Pm. Nēm vigyázó sohasē, most is emaszatulódott a ruhād., nyomódik, (e)pocsékulódik 'kárbaveszik': Pm. Sok ēmyvi-, imyavaló epocsékulódott azokna is ā lakodalombā., rakódik, rázódik, rongálódik, (még)sértődik, (ki)tudódik, ütődik, vágódik, végződik, (vissza)verődik, (e)veszelődik 'elveszik, elhányódik': Pm. Nēm törődik sēm mīve, hun ez, hun az veszelődik ē., és (még)yonyódik 'nyirkossá, nedvessé válik': Pm. Uan harmad vót hajnába, hogy egēsszen mēgvonyódott a lōherszēnánk.*

d) *Kölesönös értelmet kifejezők: csipkelódik 'csipked', csufulódik 'csúfolódik', magázódik, szerződik, tégződik, és vijódik 'veszekszik, birkózik': Pm. Mindig vijóznak azok a gyērekēk, mer ha ēggyik abbahaggya, kezdí a másík.*

Az *-ódik, -ődik* igeképző elsősorban cselekvő igékhez járulva alkot visszaható vagy álvisszaható igéket. Megterheltségi foka nagyobb, mint a köznyelvben. A vele alkotott származékok egy része gyakorító jellegű. Élénkebb forgalma, nagyobb megterheltsége különösen a gyakorító értelmű és szenvedő árnyalatú származékokban szembetűnő. Termékeny képző. Néhány származékban *-ul (-ol), -él, -ül (-öl),*

illetőleg a *-kul (-kol)*, *-kél*, *-kül* gyakorisító képzők előzik meg: *átkozulódik*, *bajmulódik*, *bánkulódik*, *csipkélődik*, *forgolódik*, *gyimákulódik*, *győszkülődik*, *hánykulódik*, *(ē)hányulódik*, *(elü)hozakulódik*, *izgatulódik*, *mozgolódik*, *nyomkolódik* ~ *nyomkulódik*, *pofoszkolódik*, *sürgölődik*, *tönülődik*, *(ē)veszelődik* és *zugolódik*.

-kodik, *-kédik*, *-ködik*.

Nem élő alapszóból: *ágoskodik*, *böllenkédik* 'incselkedik': Pm. *Nē böllenkēggy avval a kutyávā, mer majd nēkharap!*, *csicsērkédik* 1. 'acsarkodik': Pm. *Más sē tud, csak mindik csicsērkédik az embēre.*, 2. 'fogait összeszorítva becéz vkit, kedveskedik vkinek': Pm. *Jaj, ez a kislány majd ēgēszī az annyāt, annyira csicsērkédik nekijje.*, *csimmeszkédik* 'ágaskodik': Pm. *Ēn hijāba csimmeszkédēk nēm ērēm el ugy, mind maga.*, *dicsekédik*, *(bele)kapcāskodik* 'beleavatkozik': Pm. *Mindēnbe belekapcāskodik, amihō nēm is ért, hijāba beszél neki az embēr.*, *(ē)mārgyāszkodik* 'tagjait szétvetve elterül, elfekszik': Pm. *De ē van mārgyāszkodval a disznō itt az ōba, mer biztos meleg'gye van annak is nagyoni.*, *pőffeszkédik*, *sápēkodik* 'sopánkodik': Pm. *De mingyā tud sápēkonni.*, *sivākodik* 'sivalkodik', *szürenkédik* 'szivárog': Pm. *A hordót is mēk kōne csinātatnyi, mer mā szürenkédik a bor benne.*, *tāngalēskodik* ~ *tāngalēszkodik* 1. 'nekidül, nekitámaszkodik vminek': Pm. *Nē tāngalēszkoggyatok a kapunak, mer mēk kidül!* 2. 'ténfereg': Pm. *Nēm tudom, hun tāngalēszkodik mēgen, este lēs mire mēg'gyün.*, *(fő)tāpāszkodik* 'lassan, nehézkesen kel föl': Pm. *De nehezen tāpāszkottok fő, pedig mā hamargyossan mēnyyi kō.*, *terpeszkédik* és *üzekédik* 'párosodni készül (tehén, üsző)': Pm. *Mā kōne üzekēnnyi a Borosnak, mer itt az üdeje.*

Élő alapszóból:

a) *Valódi visszaható értelműek*: *bizakodik*, *dülleszkédik* 'támaszkodik': Pm. *Nē dülleszkēgy rām!*, *ereszkédik*, *fēsüködik* (fēsülködik), *fogódzkodik*, *(ē)hucúkodik* 'elpakol, elhordja holmiját': Pm. *Külön vannak azok is, mā el is hucúkodott a mēnyecske tülük.*, *kapaszkodik* ~ *kepeszkédik*, *kōszörüködik* 'dörgölődzik, hozzásimul vkihez, vmihez': Pm. *Fūgyētem a kulturhāzba ūket, de hogy mennyire tut kōszürükōnnyi az a lány ahhō az ijesztōforma legēhhō!*, *mosakodik*, *nyulāszkodik* 'nyújtózkodik', *ōtōszkődik* (öltōzkődik), *ruhāszkodik*, *tāmaszkodik* ~ *tāmoszkodik*, *(lē)veszekédik* 'leesik': Pm. *Lē nē veszekēggy onnand a pallásru!*, *(mēg)veszekédik* 1. 'elpusztul': Pm. *Ē kōne mā fődenyi a répāt, mer mēgveszekédik mēg, ēfagy, aszt ērohād.*, 2. 'meghal': Pm. *Ezēr sē kār, hogy mēgveszekēdēt, ōlék sok rosszat tēt.*, *visēkédik* (viselkedik).

b) *Kölcsönösséget kifejezők*: *dulakodik* ~ *tülekédik*, *csufoskodik* 1. 'veszekszik, pörlekedik': Pm. *Az este mēgen csufoskottak, kihallott az uccāra annyira montāk.*, 2. 'éktelenkedik': Pm. *Vāgd lē a bajcod, nē csufoskoggyon ott, csak ōregitt!*,

égygyeszkedik, ellenkodik, gyűlőkodik (gyűlölködik), marakodik, osztószkodik és verekodik.

c) A cselekvés tartósságát kifejezők: *bánkodik, bucsuszkodik, cepekedik ~ cipekedik* 'cipel', *hálakodik* 'hálálkodik', *(elü)hozakodik* 'fölemlít': Pm. *Mindennel elühozakodik, ami nem is ide való.*, *hurcukodik* 'pakolászik': Pm. *Em mindik hurcukodik hün ide, hün oda.*, *nyalakodik, nyujtószkodik, plétykákodik* (plétykálkodik), *vélekedik* 'gondol': Pm. *Nem tudom, hogyan véleksző róla.*

A *-kodik, -kodik, -kodik* képző termékeny. A vele alkotott származékok egy része valódi visszaható ige, más része álvisszaható, nem valódi visszaható értelmű. Megterheltsége valamivel nagyobb, mint a köznyelvben. A köznyelvben ismeretlen származékai belső keletkezésűek, valószínűleg nyelvjárási újítások.

-kodik, -kodik, -kodik; -kodik, -kodik

a) Valódi visszaható értelműek: *ajakodik* 'ajánlkodik', *béretfakodik ~ borotfakodik* 'borotválkodik', *(el)igérkodik, jelenkodik, kinakodik* (kinálkodik), *türükodik* 'törülködik', *védekodik* és *vetkodik*.

b) Kölcsönös értelmet kifejezők: *birkodik*, *(ē)követkodik* 'elköszön', *ölekodik* 'ölelkedik', *(össze)szólakodik* 'összeveszik': Pm. *Má még összeszólakosztog valamijén, mer nagyon kátosztak, csakogy fót belülük.*, *talakodik* 1. 'vkivel összejön': Pm. *Talakosztam az uccán a Pityu gyerékké.*, 2. 'van, akad': Pm. *Talakodik köszte jobb is még rosszabb izs van benne.*

c) A cselekvés tartósságát kifejezők: *adakodik, csodakodik* (csodálkodik), *fogatkodik, gyülekodik, keletkodik, kötekodik* (költekezik), *sajnakodik* (sajnálkodik), *segétkodik, varakodik* és *vétkodik*.

Termékeny képző. Megterheltségi foka a köznyelvével azonos. A vele alkotott származékoknak csak egy része valódi visszaható értelmű, a többi álvisszaható ige. A *-kodik* változat *e* hangja mindig zárt *ē*.

-ódzik, -ódzik

a) Valódi visszaható értelműek: *dörgülódzik, kapálódzik, mentégetódzik, nyujtódzik, rángatóódzik, takaródzik* és *vakaródzik*.

b) Kölcsönös értelmet kifejezők: *csokulódzik* 'csokolózik' és *kergetódzik* 'kergetőzik'.

c) A cselekvés tartósságát kifejezők: *dobálódzik, fenyegetódzik, fogódzik, hāgatódzik* (hallgatózik), *kéródzik, követelódzik, rugdalódzik, szēdelódzik* 'készülődik', *(be)szēdelódzik* 'berúg, leissza magát': Pm. *Ha van bora, akkor majnem minden nap beszēdelódzik., tapogatódzik* és *vagdalódzik.*

Nem termékeny képző. Megterheltsége a köznyelvinél valamivel nagyobb. A köznyelvi *-ózik, -őzik* helyett *-dz* mássalhangzós változatban jelentkezik. Ez a *-dz* mássalhangzó — mivel intervocalikus helyzetben van — mindig hosszú. Néhány származékban *-ul, -ül* képző előzi meg. Ezek az igealakok a cselekvés tartósságát, gyakoriságát fejezik ki. A következő származékok tartoznak ide: *faggatulóddzik* 'hosszasan faggat', *hāgatulóddzik* 'hosszasan hallgatózik', *kergetülőddzik* 'sokáig kergetőzik', *nyaggatulóddzik* 'hosszasan nyággat, nyúz' és *rāngatulóddzik* 'rāngatózik'.

-ódkodik, -ődködik

A vele alkotott származékok a cselekvés tartósságát fejezik ki. A következő igék tartoznak ide: *csingalódkodik* 'csimpaszkodik', *dörgülődködik* 'dörgölődzik', *fogódkodik*, *szédelődködik* 'összeszedi holmiját, készülődik': Pm. *De lassan szédelőcködő, este léssz, mire odaérünk., (neki)tűrődzködik* 'hozzáfog, hozzálát vmihez nagy erővel': Pm. *Jó nekitűrődcköttünk a munkának, el' izz végesztük pár óra alatt.*
Nem termékeny képző.

-ull, -üll igeképző

Nem élő alapszóból: *bámull, borull ~ burull, kerüll, (még)meneküll, örüll, őrüll, pirull, röpüll, szédüll* és *tanull*.

Élő alapszóból: *dugull, merüll* és *nyomull*.

Nem termékeny képző. Megterheltségi foka a köznyelvivel azonos.

REFLEXIVE VERBALSUFFIXE IN DER MUNDART DER GEMEINDE NAGYKÓNYI

von
JÓZSEF SZABÓ

Der Verfasser untersucht in seinem Aufsatz die reflexiven Verbalsuffixe in der Sprache der Gemeinde Nagykónyi, die zu dem Sprachgebiet Transdanubien gehört. Er stellt fest, dass man in der Belastung der Verbalsuffixe, in der Quantität der Ableitungen durch diese Verbalsuffixe Unterschiede zwischen der Mundart und der Umgangssprache registrieren kann.

Besonders gross ist die Belastung der Verbalsuffixe *-ódik, -ődik*, aber auch die Verbalsuffixe *-kodik, -kődik, -kődik* und *-oddzik, -öddzik* kommen in der Mundart um ein geringes öfter vor als in der Umgangssprache.

Auch in der Funktion der Verbalsuffixe sind Unterschiede festzustellen. Es gibt zum Beispiel viele lebendige Ableitungen durch die reflexiven Verbalsuffixe *-ódik, -ődik* mit vorwiegend iterativer Bedeutung, Z. B. *fantazialódik* 'nachgrübeln, sich einem Gedanken hingeben', *güzmüldök* 'langsam, ohne Appetit essen', *gyimákulódik* 'an etwas lange zerren, rupfen' usw. . . . Der Verfasser führt

dann ganze Sätze als Beispiele auf, wenn sie für die Erklärung der Bedeutung der Grundwörter oder für die Demonstration der Funktion der Verbalsuffixe nötig sind, Z. B.: (*e*)*bitangulódik* 'zu Grunde gehen, kaputtgehen'. Im Satz: *Sok szóma ebitangulódik ott az istállókná, mert nem örödig vele séméllik sē.* (*E*)*márgyázkodik* 'sich niederstrecken, die Glieder auseinanderspreizend liegen'. Im Satz: *De e van márgyázkodval a disznó itt az óba, mer biztos meleg'gye van annak is nagyon* usw... Wenn die Bedeutung der Ableitung von der umgangsprachlichen Bedeutung abweicht, erklärt der Verfasser sie. Z. B.: *fitymákulódik* 'jn. öfters geringschätzen', *heccülódik* 'jn. öfters hetzen, necken, aufziehen', *nyulázkodik* 'die Glieder strecken' usw...